गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः।बृहस्पतिः, १, ५, ९, ११, १७, १९ ब्रह्मणस्पतिः। जगती, १५, १९ त्रिष्टुप्

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम्।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम्॥ २.०२३.०१

ब्रह्मणस्पते- मेधाधिदैवत। गणानां गणपतिं- गणेशम्। कवीनां कविं- सूक्ष्मदर्शिनां स्वामिनम्। उपमश्रवस्तमं- अतिशयेन श्रुतिमन्तम्। ब्रह्मणां- मेधानां मन्त्राणां वा। ज्येष्ठराजं- स्वामिनम्। त्वा- भवन्तम्। हवामहे- आह्वयामः। नः- अस्माकं वाचम्। शृण्वन्। आ- आभिमुख्येन। ऊतिभिः- रक्षाशक्तिभिः। सादनं- सदनम्। आ सीद- उपविश ॥१॥

देवाश्चित्ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः।

उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि॥ २.०२३.०२

असुर्य- प्राणबलोपेत। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। प्रचेतसः- प्रज्ञावन्तः। देवाः। ते- तव। यज्ञियं- यज्ञार्हम्। भागम्। आनशुः- व्याप्नुवन्ति। महः- महात्मा। सूर्यः- सविता। ज्योतिषा- प्रकाशेन। उस्राः- किरणान्। इव- यथा सृजति तथा। विश्वेषाम्। ब्रह्मणां- मन्त्राणां मेधाप्रणालीनां वा। जनिता- स्रष्टा। असि- भवसि ॥२॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमृतस्य तिष्ठसि।

बृहस्पते भीममभित्रदम्भनं रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वर्विदम्॥ २.०२३.०३

परिरपः- अनर्थकथामयानि। रप व्यक्तायां वाचि। तमांसि । विबाध्य- स्वमन्त्रमय्या वाचा बाधयित्वा। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। भीमं- वृत्रभयङ्करम्। अमित्रदम्भनं- आवरणनाशकम्।

रक्षोहणं- स्वार्थहिंसकम्। गोत्रभिदं- मेघोपलक्षितजडोन्मुखभावनभेदकम्। स्वर्विदं- स्वर्गज्ञम्। ज्योतिष्मन्तं- प्रकाशयुक्तम्। ऋतस्य रथं- ऋताख्यं रथम्। आ तिष्ठसि- अधितिष्ठसि ॥३॥

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्नवत्।
ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत्ते महित्वनम्॥ २.०२३.०४

सुनीतिभिः। नयसि। जनम्। त्रायसे- रक्षसि। यः। तुभ्यं- ते। दाशत्- यच्छति। तम्। अंहः- पापम्। न। अश्नवत्- व्याप्नोति। ब्रह्मद्विषः- मेधामन्त्रद्वेषिणः। तपनः- तापकः। मन्युमीः- क्रोधहिंसकः। असि- भवसि। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। तत्। ते- तव। महि- महत्। महत्वनं- माहात्म्यम् ॥४॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः।
विश्वा इदस्माद्ध्वरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते॥ २.०२३.०५

तम्। अंहः- पापम्। न व्याप्नोति। दुरितः- खेदः। कुतश्चन- कदापि। न व्याप्नोति। न। अरातयः- अदातारः। द्वयाविनः- द्वन्द्वदृष्टयः। तितिरुः- तं जिग्युः। अस्मात्- एतस्मात्। विश्वाः- सर्वाः। ध्वरसः- हिंसाभावनाः। वि- विशेषेण। बाधसे- नाशयसि। ब्रह्मणस्पते- मेधाधिदैवत। यम्। सुगोपाः- शोभनरक्षकः सन्। रक्षसि- परिपालयसि ॥५॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद्विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे।
बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना हरस्वती॥ २.०२३.०६

त्वम्। नः- अस्माकम्। गोपाः- रक्षकः। पथिकृत्- मार्गकृत्। विचक्षणः- विशेषद्रष्टा। तव- ते। व्रताय- धर्माय। मतिभिः- मननैः। जरामहे- स्तुमः। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। यः। नः- अस्मान्। अभि। ह्वरः- कौटिल्यम्। दधे- धारयति। तम्। हरस्वती- वेगवती। स्वा- त्वदीया। दुच्छुना- क्रोधबुद्धिः। मर्मर्तु- नाशयतु। मृङ् प्राणत्यागे ॥६॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि॥ २.०२३.०७

उत वा- अपि च। यः। अनागसः- अपापान्। नः- अस्मान्। अरातीवा- लोभी। सानुकः- धनमदादिभिरुच्छ्रितः। वृकः- आदाता। वृक आदाने। मर्तः- मर्त्यः। मर्चयात्- हिंसति। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। तम्। पथः- मार्गात्। अप वर्तय- अपगमय। अस्यै- एतस्यै। देववीतये- दिव्यानुभूतये। सुगं पथः- सुखं मार्गम्। कृधि- कुरु ॥७॥

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुम्।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन्॥ २.०२३.०८

अवस्पर्तः- उपद्रवेभ्यः पारयितः। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। अधिवक्तारं- उपदेष्टारम्। अस्मयुं- अस्मत्कामम्। तनूनां- शरीराणाम्। त्रातारं- रक्षकम्। त्वां- भवन्तम्। हवामहे- आह्वयामः। देवनिदः- देवनिन्दकान्। नि बर्हय- हिंसय। दुरेवाः- दुर्गतयः। उत्तरं- श्रेष्ठम्। सुम्नं- आनन्दम्। मा नशन्- मा व्याप्नुवन्तु ॥८॥

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि।

या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनप्नसः॥ २.०२३.०९

ब्रह्मणस्पते- मेधामन्त्राधिदैवत। सुवृधा- शोभनवर्धकेन। त्वया- भवता। वयम्। स्पार्हा- स्पृहणीयाः। वसु- सम्पदः। मनुष्या- मनुष्येभ्यः। ददीमहि- यच्छामः। याः- ये। नः- अस्माकम्। दूरे। तळितः- अन्तिके च। अरातयः- लोभिनः शत्रवः। अनप्नसः- कर्मरहिताः। अभि सन्ति- अस्मानभिभवन्ति। ताः- तान्। जम्भय- नाशय ॥९॥

त्वया वयमुत्तमं धीमहे वयो बृहस्पते पप्रिणा सस्निना युजा।

मा नो दुःशंसो अभिदिप्सुरीशत प्र सुशंसा मतिभिस्तारिषीमहि॥ २.०२३.१०

बृहस्पते- मेधाधिदैवत। पप्रिणा- पूरकेण। सस्निना- शोधकेन। युजा- समाधियुक्तेन। त्वया- भवता। वयम्। उत्तमं- श्रेष्ठम्। वयः- हव्यम्। धीमहे- धारयामः। अभिदिप्सुः- अभिभवितुमिच्छुकम्। दुःशंसः- दुःशंसनीयचित्तम्। नः- अस्मान्। मा ईशत। सुशंसाः- शोभनस्तोत्रवन्तो वयम्। मतिभिः- मननैः। प्र- प्रकर्षेण। तारिषीमहि- तरामः ॥१० ॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु सासहिः।
असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिद्दमिता वीळुहर्षिणः॥ २.०२३.११

अनानुदः- दातृष्वद्वितीयः। वृषभः- वर्षकः। आहवं जग्मिः- युद्धाभियाता। शत्रुं- रिपोः। निष्टप्ता- तापकः। पृतनासु- युद्धेषु। सासहिः- अभिभविता। सत्यः। असि- भवसि। ऋणयाः- ऋणनाशकः। ब्रह्मणस्पते- मेधाधिदैवत। वीळुहर्षिणः- दृढोत्साहस्य। उग्रस्य। चित्- अपि। दमिता- शमयिता ॥११ ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति।
बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः॥ २.०२३.१२

अदेवेन मनसा- तमोयुक्तचित्तेन। यः। रिषण्यति- हिंसति। शासां- मन्त्राणाम्। उग्रः- बाधकः। मन्यमानः- अहङ्कारयुक्तः। जिघांसति- हन्तुमिच्छति। तस्य। वधः- प्रहरणम्। बृहस्पते। नः- अस्मान्। मा प्रणक्- मा नाशयतु। दुरेवस्य- दुर्गतेः। शर्धस्य- बलस्य। मन्युं- क्रोधम्। नि कर्म- भवदनुग्रहेण निराकुर्मः ॥१२ ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनंधनम्।
विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वोऽ३ मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँ इव॥ २.०२३.१३

भरेषु- निर्वाहेषु। हव्यः- आह्वातव्यः। नमसा- नमस्कारेण। उपसद्यः- उपसदनीयः। वाजेषु- युद्धेषु। गन्ता- अभियाता। धनं धनम्। सनिता- सम्भक्ता। अर्यः- आर्यशीलः। बृहस्पतिः।

विश्वा- सर्वाः। अभिदिप्स्वः- अभिभवितुमिच्छावतीः। मृधः- स्पर्धमाना दुर्भावनाः। रथान् इव- रंहणानीव। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। वि ववर्ह- शिथिलीचकार ॥१३॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे ददिरे दृष्टवीर्यम्।

आविस्तत्कृष्व यदसत्त उक्थ्यं१ बृहस्पते वि परिरापो अर्दय॥ २.०२३.१४

ये। दुष्टवीर्यं- अनाधृष्यम्। त्वा- भवन्तम्। निदे- निन्दायै। दधिरे- निदधुः। तान्। रक्षसः- स्वार्थान्। तेजिष्ठया- प्रकाशयुक्तेन। तपनी- तपसा। तप- दह। यत्- यः। असत्- पूर्वं नाविरभूत्। तत्- तम्। उक्थ्यं- मन्त्रम्। आविः कृष्व- आविष्कुरु। बृहस्पते। परिरापः- अनर्थकथाः। वि अर्दय- विशेषेण बाधस्व ॥१४॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु।

यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम्॥ २.०२३.१५

ऋतप्रजात- प्रकृतिनियतिभूतसत्यज। बृपस्पते- मेधाधिदैवत। यत्। अर्यः- आर्यशीलः। अर्हात्- अर्हति। यत्। द्युमत्- तेजोवत्। अति विभाति- अतीव प्रकाशते। जनेषु। क्रतुमत्- प्रज्ञायुक्तम्। यत्। शवसा- बलेन। दीदयत्- उद्दीपयति। तत्। चित्रं- असाधारणम्। द्रविणं- धनम्। अस्मासु। धेहि- धारय ॥१५॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः।

आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः॥ २.०२३.१६

बृहस्पते- मेधाधिदैवत। ये। देवानाम्। व्रयः- त्यागम्। हृदि- हृदये। आ- आभिमुख्येन। वि- विशेषेण। ओहते- आवहन्ति। ये। साम्नः- समाधानात्। परः- परम्। न विदुः- न जानन्ति। तान् नः- अस्मान्। द्रुहस्पदे- द्रोहमार्गे। स्तेनेभ्यः- दस्युभ्यः। मा दाः। ये। रिपवः- शत्रवः।

अन्नेषु- अन्नान्येव । जागृधुः- अभिकाङ्क्षन्ति । निरामिणः- अन्नेष्वेव रमणशीलाः । तेभ्यो मास्मान् यच्छ ॥१६ ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजनत्साम्नःसाम्नः कविः।

स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हन्ता मह ऋतस्य धर्तरि॥ २.०२३.१७

विश्वेभ्यः- सर्वेभ्यः । भुवनेभ्यः- लोकेभ्यः । परि । हि- खलु । त्वा- भवन्तम् । साम्नः साम्नः- प्रतिसामगानस्य प्रतिसमाधानस्य वा । कविः- द्रष्टा । त्वष्टा- स्रष्टा ब्रह्मा महत्तत्त्वाधिदेवता । अजनत्- ससर्ज । सः- असौ । ब्रह्मणस्पतिः । ऋणचित्- ऋणपूरकः । ऋणयाः- ऋणपृथक्कर्ता । महः- महतः । ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य । धर्तरि- निर्वाहशीले ब्रह्मणि सति । तदनुग्रहेण । द्रुहः- द्रोहिणाम् । हन्ता- नाशको बभूव । ब्रह्मणो बृहस्पतेः स्वल्प एवान्तरः । ब्रह्मा ब्रह्माण्डस्य कारणं यन्महत्तत्त्वमस्ति स्वच्छत्त्वमविकारित्त्वं शान्तत्त्वं तस्याधिदेवता । बृहस्पतिः पिण्डाण्डे या मेधा अथवा बुद्धिरस्ति स्वच्छा निर्विकारा शान्ता तस्या अधिदेवता । ब्रह्माण्डाधिष्ठातुर्महत्तत्त्वादेव जाता पिण्डाण्डाधिष्ठातृसात्त्विकबुद्धिः ॥१७ ॥

तव श्रिये व्यजिहीत पर्वतो गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः।

इन्द्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौब्जो अर्णवम्॥ २.०२३.१८

तव- भवतः । श्रिये- निःश्रेयसाय । अङ्गिरः- हे अङ्गनशील । पर्वतः- जडप्रतीको मेघो गिरिर्वा । व्यजिहीत- विवृतोऽभवत् । तस्मात् । गवां गोत्रं- चिद्रश्मिसमूहम् । उदसृजः- निरगमयः । इन्द्रस्य युजा- परमेश्वरयोगेन । बृहस्पते- मेधाधिदैवत । तमसा- अन्धकारेण । परीवृतं- आवृतम् । अपां अर्णवं- मूलशक्तिधाराप्रवाहम् । निः- नितराम् । औब्जः- अस्मदर्थमधः पातितवान् । विमोचितवानिति भावः ॥१८ ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ २.०२३.१९

ब्रह्मणस्पते- मेधाधिदैवत। त्वम्। अस्य- एतस्य। यन्ता- नियामकः। सूक्तस्य- मन्त्रम्। बोधि- बुध्यस्व। तनयं- पुत्रभूतमुपासकम्। च। जिन्व- प्रीणय। यत्। देवाः। अवन्ति- रक्षन्ति। तत्। विश्वं- सर्वम्। भद्रं- कल्याणम्। सुवीराः- शोभनवीर्यसम्पन्ना वयम्। विदथे- यज्ञसदने विद्वत्सभायाम्। बृहत्- महान्तं धर्मम्। वदेम- ब्रूयाम ॥१९॥